

DRETS HUMANS I REPRESSIÓ POLÍTICA

Estat dels drets i les llibertats a l'Amèrica Llatina

Ramón Abraham Mena Farrera



Imatge d'un manifestant durant les protestes contra el govern de Sebastian Piñera, a Xile, el 20 d'octubre de 2019. Fotografia: Israel Acevedo, CC BY-SA 4.0 via Wikimedia Commons

Aquest informe sintetitza, des de tres referents documentals, l'estat de la regió de les Amèriques en matèria de drets humans i analitza la repressió política experimentada en l'últim quinquenni. L'Amèrica Llatina és considerada com una de les regions més perilloses del món per als seus habitants, d'acord amb els estudis acadèmics més rellevants (Roniger, 2018; Gándara, 2019; Estepa, 2020; Estepa *et al.*, 2020) i els informes preliminars de 2020 de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans (ACNUDH) (2020), Amnistia Internacional (AI) (2020), Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH-OEA) (2020), l'Observatori d'Igualtat de Gènere de la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) (2019). També així ho indiquen les recomanacions que fa la Cort Interamericana de Drets Humans (Cort IDH) (2020) i les denúncies realitzades per col·lectius i agents socials que denuncien cada dia les violacions dels drets humans i són víctima de constant repressió per part dels governs de Llatinoamèrica. Destaquen els atacs contra la vida i la dignitat als quals són sotmesos els grups de població exposats a situacions de major vulnerabilitat i que viuen en condicions de desigualtat profundes i històriques pel que fa a l'accés a oportunitats, la qual cosa limita o impedeix el ple exercici dels seus drets (Tinoco; Mena; Martínez; Rojas, 2019). Els principals grups més vulnerables continuen sent els defensors dels drets humans i els qui denuncien els abusos de poder per part dels governs a tota Amèrica Llatina.

1. Introducció

Els nombrosos estudis acadèmics, els múltiples informes anuals, i les denúncies elaborades per diferents actors socials coincideixen en subratllar els diferents tipus de violència, assetjament, criminalització i desplaçament forçat de les poblacions civils relacionats directament amb la repressió política experimentada a Llatinoamèrica. La històrica desatenció en matèria de salut, educació i ocupació s'ha vist accentuada en els primers vuit mesos de l'any 2020, per les dinàmiques pròpies del confinament social producte de la COVID-19, i comporten diferents nivells de repressió política, entesa com la forma en què els governs violen drets humans mitjançant la detenció arbitrària, l'ús excessiu de la força, l'assassinat i la desaparició de persones, així com la participació de les autoritats governamentals amb el crim organitzat. Totes les violacions citades es consideren accions que danyen profundament a la societat i són alimentades quotidianament per actes de violència, corrupció i impunitat que prefiguren diferents escales de terror polític (López, 2020). Molt especialment a les Amèriques, aquestes accions vulneren brutalment els drets humans dels infants i dels joves, de les dones, de la població adulta, de les comunitats originàries, dels migrants i de les persones LGTBQI+.

En conseqüència, l'informe assenyala cinc apartats que descriuen la complexa situació en temes relacionats amb els feminicidis, la violència, la separació forçada, la persecució política, la desocupació i la salut, a la qual s'han d'enfrontar les Amèriques en plena pandèmia i confinament social, mentre la població lluita per una vida digna enmig de la sindèmia global producte de la COVID-19.

1.1. El debat teòric sobre els drets humans des d'Amèrica Llatina

És indispensable basar-nos en l'ampli treball desenvolupat per diverses institucions acadèmiques que, compromeses amb la defensa dels drets humans i la lluita contra la repressió polític a les Amèriques, es posicionen en debats que confronten les accions dels governs de Llatinoamèrica. Tot seguit presentem una síntesi de les principals obres editades per les institucions acadèmiques més importants de les Amèriques.

A *Historia mínima de los derechos humanos en América Latina* (Roniger, 2018), el Col·legi de Mèxic, planteja el repte de recórrer la història dels drets humans a Amèrica Llatina amb un exercici que examina els avenços coneguts en la matèria a partir del segle XX, i l'impacte que reflecteixen les generacions de principis del segle XXI en relació amb els crims sistemàtics de lesa humanitat i els genocidis, fins al punt de reconèixer, en l'actualitat, el "dret a tenir drets". L'obra convida a apreciar la universalitat i la inalienabilitat dels drets humans, tant per als qui exerceixen posicions de poder com per als qui s'oposen al poder en un deure ètic de respecte a la integritat i dignitat de totes les persones. L'obra assenyala la importància de no oblidar les històriques violacions dels drets humans que s'han produït a Amèrica Llatina, i que es poden resumir en: la discriminació i xenofòbia a les quals han de fer front els immigrants en ser grups subalterns i els seus diferents reptes pendents en l'agenda de drets humans; els casos de violència repressiva

oficial, especialment la violència d'Estat durant l'ona repressiva de les dictadures, origen de la violència sistèmica que la regió ha experimentat al llarg de nombroses generacions; l'actuació de les esquerres revolucionàries que van intervenir activament en la política a les universitats i les esferes públiques, i que va generar escletxes en la convivència democràtica i la transició cap a governs autoritaris en gran part d'Amèrica Llatina.

Una altra aproximació acadèmica imprescindible és el llibre *Los derechos humanos en el siglo XXI* (Gándara, 2019), que revisita la noció occidental de dignitat que, tot i que formulada des dels inicis de la Il·lustració, continua sent avui dia una base de dissertació per a molts acadèmics, i per uns altres l'única manera d'entendre i protegir la dignitat. L'obra convida a considerar una concepció intercultural dels drets humans, ordenada en la interrelació de sentits locals mútuament intel·ligibles i en permanent diàleg en tota Amèrica Llatina. El canvi de la concepció d'universalitat cap a la d'interculturalitat no és un tema menor, i respon a la gran necessitat de crear una alternativa a les pràctiques colonitzadores que han conegut, fins avui, els principals conflictes a les Amèriques. La coordinació del Consell Llatinoamericà de Ciències Socials (CLACSO) lidera un dels projectes més importants per a encarar els reptes que des de Llatinoamèrica s'estableixen per a enfrontar la universalització del localisme occidental que opera a través del discurs hegemònic liberal dels drets humans.

Finalment, l'obra *Derechos Humanos desde América Latina: discusiones y estrategias actuales* (Estepa et al., 2020), editada per la Universidad Nacional de Rosario (UNR), col·loca en el debat la crítica de les totalitzacions que fonamenten el sistema món modern colonial capitalista, la qual cosa permet qüestionar des de les Amèriques algunes teories socials sobre els drets humans. Actualment, en el camp dels drets humans predomina la relació entre una pretesa "puresa" científica que conforma el pensament dels qui defensen els discursos i els models tradicionals dels drets humans i que deriva en un formalisme acrític. És en el predomini d'aquesta lògica, i d'una pedagogia memorialista, que s'han format la majoria de professionals tecnòcrates, allunyats de la realitat i de les necessitats del seu propi poble, especialment de les de les víctimes del sistema vigent. L'obra editada per la UNR crida a realitzar una anàlisi constant en l'aplicació de drets humans des del "Sud", i marca el punt de partida en la resistència i posterior classificació de l'ésser colonial, racial, eurocentrat i dels seus subproductes teòrics i científics.

Les discussions teòriques esmentades reforcen i renoven l'horitzó teòric dels problemes, experiències i tendències en matèria de drets humans des d'Amèrica Llatina. Intenten establir l'origen i destinació de la reacció social davant de les múltiples violències i les causes de les repressions polítiques viscudes quotidianament. No obstant això, també cal fer referència a obres que toquen temes puntuals amb enfocaments interseccionals i que aconsegueixen un debat més afinat com ara el llibre *VIH, migraciones y derechos humanos perspectivas internacionales* (Rivera I. et al., 2019), editat per CLACSO, que reprèn una discussió col·lectiva on se subratllen dos dels fenòmens més dolorosos de tota Amèrica Llatina. Els autors es refereixen als nombrosos processos migratoris vehiculats per les caravanes migrants que recorren el continent. L'experiència migratòria assenyalava la necessitat d'actualitzar les dades sobre la població migrant als països de Llatinoamèrica i el Carib i l'exigència als països de destinació o pas de garantir, per raons humanitàries, la

promoció de serveis de salut preventius on es canviï paradigmàticament l'enfocament de salut mercantilista predominant per un que n'inclogui el reconeixement com a dret humà.

Aquestes obres plantegen discussions àmplies sobre les diverses crisis humanitàries que coneix la regió. A la vegada, també disposem de recerques recents que analitzen les nombroses polaritzacions polítiques d'esquerres i de dretes que desemboquen en un absurd bipolarisme, quan en canvi la població està exigint caminar cap al pluralisme ideològic de governs, partits polítics, i ciutadans, que treballin pel dret a la pau d'acord amb els principis d'equitat i justícia (Bermejo i Lamadrid, 2020). També presenten la manera en la qual s'utilitzen des d'Amèrica Llatina algunes de les eines polítiques i jurídiques al seu abast, per a visibilitzar i reconstruir els greuges en contextos de repressió política, conflictes armats i noves expressions de violència i guerra, amb límits territorials i temporals porosos (De Marinis i Macleod, 2020).

Recerques recents insisteixen en la necessitat que l'Amèrica Llatina redefineixi el marc del poder polític. Des de la ciutadania s'està produint un compromís radical amb els drets humans, tant individualment com en l'àmbit dels grups i moviments socials

Finalment, aquestes recerques insisteixen en la necessitat que a Llatinoamèrica es canviï i redefineixi el marc del poder polític. Així, s'observa que des de la ciutadania es produeix un compromís radical amb els drets humans —tant des d'individus, grups i moviments socials— com a part de la seva pròpia autoconstrucció ciutadana, en la mesura en què existeixi una necessària tensió entre les institucions i el ciutadà, espontàniament conflictiva, i on serà imprescindible la participació en els projectes d'emancipació respecte de qualsevol mena de subordinació o dependència, tant dels subjectes individuals com col·lectius a tota Amèrica (Garcé, 2020).

El treball dut a terme des de l'acadèmia llatinoamericana encara té molts debats teòrics pendents que s'estenen a altres articles acadèmics. No obstant això, cal reconèixer que les reflexions científiques, en moltes ocasions, empal·lideixen davant les emergències humanitàries que encara persisteixen a les Amèriques i, per tant, és vital un replantejament de l'acadèmia i del seu funcionament en aquests temes.

2. Informes sobre l'estat de les Amèriques en el context actual

Com plantegen Roniger (2018), Gándara (2019), (Rivera et al., 2019) i (Estepa i Maisonnave, 2020), són de consultada obligada els informes dels òrgans que observen, sistematitzen i denuncien els nombrosos casos de violacions de drets humans i de repressió política a les Amèriques.

L'Informe 2020 de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans a l'Amèrica Llatina alerta sobre els casos de militarització de les policies, les desaparicions i

els assassinats de defensors de drets i de periodistes, així com dels casos de violència rural i desallotjaments de comunitats sense terra a Colòmbia, Hondures, Mèxic, Brasil i El Salvador, reservant la seva valoració per a Nicaragua i Veneçuela. A Brasil, Mèxic i El Salvador s'observa una major participació militar en assumptes relacionats amb la seguretat pública, i l'augment de les denúncies per abusos i violacions de drets humans per part de les forces militars, sense que s'hagi pogut observar una millora en la seguretat de les seves poblacions.

Amnistia Internacional (2020) revela, en les actualitzacions del seu informe, dades molt alarmants sobre la situació dels drets humans a Amèrica Llatina. El document centra la seva atenció en com s'han restringit l'asil i el dret a la manifestació el 2019; ressenya les manifestacions dels anys 2018 i 2019, que van comportar protestes multitudinàries als carrers amb reivindicacions relacionades amb la corrupció, la desigualtat i la impunitat, però també amb l'exigència de millors condicions de vida. Per a Amnistia Internacional és clara la incapacitat dels estats de les Amèriques per a formular polítiques públiques que beneficiïn la ciutadania i per a fer front a la violència, la desigualtat, la inestabilitat institucional, als quals cal sumar la impunitat. Per a AI la violència a la regió d'Amèrica central ha empitjorat amb el fenomen migratori, en concret amb l'expulsió de persones que marxen dels seus països d'origen, la violència generalitzada i la incapacitat dels estats per a protegir-los. Cal afegir-hi també les onades de violacions als drets humans als països de trànsit i de destinació, com quan les caravanes passen per Mèxic cap als Estats Units. Finalment, destaca la greu situació i l'escalada de violència de gènere que ha empitjorat a la regió i que és generalitzada a les Amèriques.

A més, l'informe de la Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH) (2019) destaca les iniciatives perquè els estats de les Amèriques adoptin mesures en matèria d'igualtat i no discriminació, participació social, veritat, justícia i reparació, accés a la informació com a garantia de transparència i rendició de comptes, protecció prioritària a grups en situació de vulnerabilitat, en particular les persones i poblacions migrants i la inclusió de la perspectiva de gènere i diversitat. L'informe permet identificar les tendències i els reptes en drets humans observats el 2019, com ara la persistència de la discriminació i la violència contra dones, persones LGBTI, afrodescendents i indígenes, nenes, nens i adolescents i en particular contra persones defensores de drets humans, periodistes i líders socials.

L'informe de l'Observatori d'Igualtat de Gènere de la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL) expressa al seu informe de 2020 una alarmant valoració sobre femicidis —homicidis de dones per motius de gènere— fins al novembre de 2019 basada en xifres oficials de 16 països d'Amèrica Llatina i el Carib. Segons aquestes dades, almenys 3.500 dones van ser assassinades per raó de gènere l'any 2018. L'autèntica xifra probablement és molt superior, ja que 10 països només van facilitar dades de dones que havien estat assassinades per la seva parella o ex-parella. Des que l'11 de març de 2020 l'OMS va declarar l'actual emergència mundial de salut pública, la pandèmia COVID-19 ha agreujat la ja difícil situació de moltes persones en contextos de mobilitat humana. Moltes dones migrants estan en la primera línia fent front a la pandèmia i, per consegüent, es troben entre les poblacions més afectades pels impactes de la COVID-19, tant en termes de la seva salut —menors nivells de cobertura de salut i pitjors condicions de vida— com dels

impactes econòmics —precarietat laboral i pèrdua d'ingressos — i socials. L'accés limitat a la seguretat social situa les persones en un alt risc de perdre els seus mitjans de subsistència, de contreure el virus i que no es respectin els seus drets humans. La informació publicada en l'estadística de gènere de la CEPAL, entre 2005 al 2018, inclou informació oficial sobre 15 països d'Amèrica Llatina i el Carib i revela que almenys 3.287 dones han estat víctimes en 2018 de feminicidi, terme encunyat per la investigadora mexicana Marcela Lagarde i que afegeix a la definició la connotació de “crim d'Estat”, per l'omissió, silenci o passivitat que mostren els governs per a prevenir i erradicar aquest tipus de delictes—. Si sumem a aquestes estadístiques les dades dels 10 països de la regió que només registren els feminicidis comesos a mans de la parella o ex-parella de la víctima, el nombre d'aquests delictes per a l'any 2018 ha afectat almenys 3.529 dones. Els països amb el nombre més gran de feminicidis són Brasil, amb 1.206 casos, Mèxic amb 989, Argentina amb 255, Hondures amb 235 i El Salvador amb 232. No obstant això, la taxa de feminicidis per cada 100.000 dones és major: 6,8 a El Salvador, 5,1 a Hondures, 2,3 a Bolívia, 2,0 a Guatemala i 1,9 a la República Dominicana.

Finalment, l'informe de *Human Rights Watch* (HRW) (2020) —que al seu torn es divideix en diversos informes per països— reconeix un comú denominador a les Amèriques i el relaciona amb el descontentament regional per l'ús de mitjans violents per a reprimir manifestacions. Destaca el cas de Xile, on es va utilitzar una “força excessiva” per a respondre a les multitudinàries protestes que es van produir l'octubre de 2020. A Bolívia, l'informe fa un recompte del nombre de morts i ferits durant les mobilitzacions del mes de novembre de 2019 i destaca que el decret aprovat i després derogat pel govern interí, que atorgava immunitat penal a militars i policies, incomplia els estàndards de drets humans. A l'Equador s'assenyala la violència desfermada en el context de les protestes, l'ús excessiu de la força per part d'alguns cossos de seguretat i les limitacions a les llibertats que es van produït arran de l'estat d'emergència declarat pel govern. Mentrestant, Veneçuela continua exercint diferents accions repressives contra l'oposició, utilitzant la violència contra els manifestants, empresonant dirigents polítics i portant civils a tribunals militars. Cuba també té informes de repressió en contra dels crítics i detencions arbitràries per a silenciar defensors dels drets humans i periodistes independents. A Nicaragua, HRW acusa el govern de Daniel Ortega d'haver desmantellat gairebé tots els controls institucionals al poder presidencial i de reprimir crítics i opositors de manera violenta i per mitjà de la justícia. En el cas de Mèxic, es denuncien violacions dels drets humans comeses per forces de seguretat de l'Estat incloses tortures, desaparicions i abusos contra migrants. L'informe destaca també l'enorme problema de la violència en diversos països centreamericans, que presenten algunes de les taxes d'homicidis més altes del món, situació que ha forçat a la població a desplaçaments massius.

La sindèmia, producte de la COVID-19, crea pitjors escenaris socials i converteix la incertesa en un element més per frenar els avenços en matèria de drets humans

Els informes citats, tot i ser encara parcials pel que fa l'any 2020, manifesten de manera consistent les mateixes preocupacions exposades pels treballs acadèmics esmentats. Tots aquests informes i treballs alerten de la preocupació causada per la forma en què els governants recorren a la repressió per a mantenir-se en el poder. En moltes nacions, precisament per a mantenir-se en el poder, els governs afebleixen els seus sistemes nacionals de protecció de drets humans. La preocupació per la permanència continuada de governs populistes i autocràtics i pel paper que estan tenint en les nombroses crisis econòmiques i de salut frenen, sens dubte, moltes de les accions que intenten dur a terme molts sectors de l'oposició per actuar com a contrapesos democràtics. La sindèmia, producte de la COVID-19, crea pitjors escenaris socials i converteix la incertesa en un element més per frenar els avenços en matèria de drets humans.

3. Casos emblemàtics dels drets i col·lectius afectats

Aquest tercer apartat recapitula els casos emblemàtics, desglossats per països, relacionats amb les cinc principals causes que afecten els drets humans i la repressió política a les Amèriques:

1. La crisi ambiental i la disputa pel territori
2. La crisi política i econòmica a mans de la corrupció regional
3. Les múltiples violències i el feminicidi
4. La llibertat d'expressió i la persecució a líders socials
5. Les crisis sindèmiques caracteritzades per la COVID-19

Aquestes cinc causes són part de moltes altres que conformen la crisi de civilització que ha estat accelerada per la COVID-19 i que es caracteritza per una profunda crisi en matèria de drets humans i de repressió política relacionada amb la crisi ambiental, econòmica, política, social i de salut. A més, transmeten les denúncies formulades per col·lectius i organitzacions de la societat civil que estan en la primera línia, i estan exposats a les principals repressions del poder polític.

3.1. La crisi ambiental i la disputa pel territori

Tant la CIDH com la Cort IDH destaquen alguns casos preocupants en relació amb la crisi ambiental i la disputa pel territori com a factors crucials de la repressió política que pateixen els països llatinoamericans. La crisi més important és la que afecta la Panamazonia, considerat com un territori històricament ocupat per pobles i comunitats indígenes, que han patit una important pressió en el seu territori degut a pràctiques econòmiques alienes que han ocasionat a tota la regió una sèrie de canvis en la manera de vida d'aquestes poblacions, incloent-hi greus impactes pel que fa als seus drets humans, desaparicions i assassinats dels seus líders. Des de fa més d'un quinquenni, les organitzacions de drets humans criden a prioritzar un desenvolupament on es tingui en compte la cosmovisió dels pobles indígenes, i on aquests mai més siguin esclavitzats i forçats a extreure els recursos naturals del territori. Aquesta crida és encara més necessària arran de l'aparició de la pandèmia pel coronavirus, la qual ha aprofundit altres danys

anterior relacionats amb les pràctiques extractivistes, contaminants, totes elles en relació amb assassinats per invasió de terres i incendis forestals, tal com ho denuncia el coordinador general de la Coordinadora de les Organitzacions Indígenes de la Conca Amazònica (Coica), que agrupa organitzacions indígenes de 9 països de les Amèriques.

Segons l'ONG *Global Witness* la llista dels països amb uns índexs més alts d'assassinats de defensors ambientals són: Argentina, Brasil, Colòmbia, Mèxic, Guatemala, Hondures i Perú. La repressió política la contra els qui defensen el seu territori consta en els últims quatre informes de l'ONG, i l'informe publicat el 2019 destaca que el 40% de les víctimes pertanyia a pobles originaris. A continuació, es presenten alguns casos emblemàtics als països d'Amèrica.

La República Argentina va ser objecte d'una sentència de la Cort IDH en la qual se la va declarar responsable internacionalment per la violació de diferents drets a 132 comunitats indígenes que habiten en dues àrees al nord-est de la Província de Salta. La Cort va determinar que l'Estat argentí va violar el dret de propietat comunitària i els drets a la identitat cultural, a un medi ambient sa, a l'alimentació adequada i a l'aigua, degut a la falta d'efectivitat de mesures estatals per a detenir activitats que van lesionar aquests mateixos drets.

Al Brasil, durant l'any 2020, l'Estat va entrar en conflicte amb les comunitats originàries i la comunitat internacional ja que va desatendre el 82% dels incendis forestals a l'Amazònia. Al mateix temps, el govern assetja les organitzacions de la societat civil i les acusa de ser les responsables dels incendis mentre acusa *Greenpeace* de ser responsable de l'abocament de petroli que afectava aigües brasileres a més de 2.250 km de les seves costes. Com a resposta, *Greenpeace* va presentar davant el Tribunal Suprem Federal una denúncia per difamació contra el ministre de medi ambient.

A Colòmbia, les indústries extractives legals i il·legals, el narcotràfic o els grups armats han actuat amb plena impunitat en l'última dècada, i les seves operacions no han disminuït en el període d'emergència provocat per la COVID-19. L'escalada de violència és aclaparadora i sembla ser la causa de l'increment dels contagis, que fins a la primera setmana de setembre de 2020 havien estat comptabilitzats per part de les autoritats sanitàries. L'ONG Indepaz tenia comptabilitzats 10.062 casos de coronavirus en 70 dels 120 pobles indígenes que hi ha a Colòmbia.

A Mèxic, els pobles originaris pateixen un agressiu context de violència que ha estat denunciat pel Congrés Nacional Indígena (CNI), el qual assenyala la recrudescència d'una guerra impulsada per les empreses, el govern i les organitzacions criminals contra els pobles indígenes. Mèxic ha experimentat al llarg de les darreres dècades un llarg procés de robatori territorial, on la persecució de defensors ambientals i la violació dels drets humans en les 68 comunitats indígenes de Mèxic encara s'ha aguditzat més degut a l'actual crisi sanitària de la COVID-10 en el sud sud-est del territori. Aquest procés també es veu reforçat pels conflictes amb la indústria del turisme i els grans projectes de sistemes eòlics i fotovoltaics que representen la principal amenaça per als indígenes, a la qual se suma el megaprojecte del Tren Maia.

3.2. La crisi política i econòmica a mans de la corrupció regional

La corrupció és una altra de les plagues que experimenten les nacions llatinoamericanes. La magnitud d'aquest fenomen és de caràcter estructural i té conseqüències negatives no només per al sistema democràtic sinó també per a l'Estat de dret. Per consegüent, la crida que fan la societat civil, els moviments socials i tota la població exigeix mesures radicals que erradiquin la corrupció. A més, també reclamen un lideratge polític que impulsi aquests canvis i insisteixi en la conscienciació que la corrupció afecta les persones en situació de pobresa i pobresa extrema. Destaquen els esforços en matèria judicial que realitzen alguns governs de les Amèriques per a denunciar els greus casos de macrocorrupció. Per exemple, el cas Odebrecht que el desembre de 2016 va destapar el sistema de suborn i frau massiu que implicava la participació de 12 països durant l'últim quinquenni, i en la qual s'estima s'havien distribuït almenys 788 milions de dòlars en suborns a funcionaris del govern, partits polítics i candidats en tota Llatinoamèrica. Aquest cas va permetre corrompre els governs per tal d'imposar presidents i obtenir avantatges en l'adjudicació de contractes d'obra pública i en el desenvolupament dels seus negocis en diferents països. Les investigacions segueixen en curs i nous indicis han involucrat les més diverses esferes del poder, des de funcionaris públics, partits polítics, candidats, universitats, ministres d'estat i fins i tot presidents de la república. Països com Perú, Guatemala, Mèxic, Colòmbia i Equador s'han vist colpejats pel cas Odebrecht, considerat per l'ONG Xarxa Llatinoamericana Anticorrupció com el cas més greu que atenta contra la governabilitat de les nacions de les Amèriques.

A més del cas Odebrecht, altres fenòmens socials relacionen governabilitat, corrupció i repressió política. Per exemple a Equador, Xile i Bolívia s'han vist sacsejats per crisis polítiques relacionades amb la corrupció, les quals han desembocat en multitudinàries protestes socials; a Mèxic, destacar el risc de desbordament de la violència associada al narcotràfic i la feblesa estatal; la crisi de Veneçuela considerada la més greu i de llarg abast, ha generat en l'última dècada un èxode poblacional massiu que afecta el conjunt de la regió; a l'Argentina, la profunda recessió econòmica ha provocat una greu crisi social que va motivar que en les eleccions presidencials s'hagi produït un canvi de govern i d'orientació de la política exterior i de desenvolupament que és l'expressió d'un ampli descontentament social. A Centramèrica, països com Nicaragua, Guatemala i Hondures presenten un escenari problemàtic en termes d'estabilitat i governabilitat democràtica.

En definitiva, l'estabilitat reivindicada pels governs liberal-conservadors d'Amèrica Llatina és àmpliament qüestionada des de l'acadèmia, els òrgans internacionals i nacionals de drets humans, activistes i una àmplia franja de població situació de vulnerabilitat es revoltien davant la recessió econòmica i les nombroses violències. La passivitat dels governs de les Amèriques exacerba la frustració, el descontentament i el malestar respecte de la democràcia, la qual cosa es concreta en profundes crisis de representació política, desafecció ciutadana i desconfiança en les institucions, que s'han fet paleses ja en el cicle electoral de 2017-2019 per tota Llatinoamèrica.

3.3. Les múltiples violències i el feminicidi

Un altre tema emergent relacionat amb la repressió política i la governabilitat a les Amèriques és la constant i precisa amenaça producte de les múltiples violències institucionalitzades pels governs i el seu instrument més pervers expressat en la desaparició forçada i el feminicidi. Des de l'acadèmia llatinoamericana s'analitza la urgència i la pertinència de treballar l'anàlisi interseccional dels fenòmens socials on l'equitat es relacioni amb altres factors que afecten el gènere femení, com la raça, l'origen ètnic, la religió o les creences, la salut, l'estatus, l'edat, la classe, la casta, l'orientació sexual i la identitat de gènere.

La violència feminicida com a problema social creix a Amèrica Llatina juntament amb les reivindicacions d'organitzacions civils feministes i defensores dels drets humans de les seves víctimes i familiars que reclamen la posada en marxa d'accions preventives en l'ordenament urbà de les ciutats i una mobilitat segura per a les dones. Les denúncies i la lluita política han permès que almenys a 11 països s'hagi registrat una disminució del nombre de feminicidis, com a Uruguai, Argentina, Paraguai i Costa Rica. En nacions com Mèxic, Brasil, Xile i Equador, en canvi, els assassinats de dones han augmentat, va indicar Alejandra Valdés, investigadora de la Divisió d'Assumptes de Gènere de la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (Cepal). A continuació, ressenyem alguns casos emblemàtics desglossats països.

A Mèxic, ONU dones informa que al primer semestre de 2020 es van registrar 489 feminicidis, la qual cosa representa un augment de 9.2% respecte als feminicidis registrats el 2019. Estats com Colima, colpejats pel control del narcotràfic, assenyalen 2,03 feminicidis per cada 100.000 dones; és l'entitat amb la taxa més alta d'aquest tipus de delictes, seguida de Morelos amb 1,90 i Nuevo León amb 1,25, en tant que la mitjana nacional és de 0,75 feminicidis.

Al Brasil la Xarxa de Salut Feminista assenyalen que almenys 497 dones han estat víctimes de feminicidi des de l'inici de la pandèmia, la qual cosa suposa una mitjana de tres morts diàries. Els estats amb més feminicidis durant aquest període han estat São Paulo, amb 79 casos, Minas Gerais amb 64 i Bahia amb 49. La Xarxa de Salut Feminista també adverteix que el nombre d'intents de feminicidi segueix augmentant.

A Xile la Xarxa Xilena contra la Violència indica que des del 2010 fins al 2019 es van registrar 515 feminicidis consumats segons les dades del Ministeri de la Dona i Equitat de Gènere, però aquestes xifres no inclouen els delictes comesos en el marc de les relacions matrimonials o ex-matrimonials, sinó les que són atribuïbles a la repressió política i a les lluites socials.

A Equador l'Associació Llatinoamericana per al Desenvolupament Alternatiu (Aldea) assevera que les xifres de feminicidis al país continuen augmentant després d'una dècada d'anàlisi, i també indica que des de l'inici de la pandèmia es té constància de 81 feminicidis inclosos els d'onze menors d'edat. La mateixa associació assenyalen també els casos de

transfeminicidis o assassinats a persones transsexuals o transgènere deguts a la violència masclista.

Al Perú, el Ministeri de la Dona va informar que 149 dones van ser víctimes de feminicidis durant l'any 2018, i que entre gener i juliol de 2019 es van produir 99 víctimes. Els anuncis de feminicidis han provocat nombroses mobilitzacions multitudinàries contra la violència de gènere des de l'any 2015.

3.4. La llibertat d'expressió i la persecució a líders socials

Un altre dels temes que més preocupa és el de la llibertat d'expressió des de tots els vessants possibles; entre ells, les xarxes d'Internet. La repressió política s'exerceix contra el dret a la lliure manifestació, protesta pacífica i denúncia ciutadana de fenòmens que colpegen les Amèriques, començant per la corrupció, les violències feminicides i contra els infants i el dret al territori. Tots anteriors aquests elements són essencials per al funcionament i l'existència mateixa del sistema democràtic, així com un canal que permet a les persones, i a diferents grups de la societat, expressar les seves demandes, dissentir i reclamar respecte al govern, a la seva situació particular, així com per aconseguir l'accés a i el compliment dels drets polítics, econòmics, socials, culturals i ambientals.

L'informe de l'ONU sobre la llibertat d'expressió indica que, a finals de setembre de 2020, s'havien comès 39 assassinats de periodistes en els primers nou mesos de l'any. A les Amèriques els periodistes, activistes i lluitadors de diferents causes socials, han estat criminalitzats i estigmatitzats per les autoritats. Els governs llatinoamericans han respost al repte sanitari provocat per la COVID-19 de diferents maneres. Els uns, amb la imposició d'estats d'emergència i restringint els drets d'expressió i assemblea, coma Bolívia, Xile, Colòmbia, Equador, Guatemala, Nicaragua i Hondures. Particularment a Amèrica Llatina, els periodistes són habitualment l'objectiu d'agents estatals i no estatals en un context marcat per l'increment d'actes violents i d'intimidació. La situació s'agreuja encara més degut a uns entorns polítics cada vegada més polaritzats i a la contínua estigmatització de professionals i activistes, sobretot a Mèxic, Brasil, Veneçuela, Cuba i El Salvador.

A Xile, l'informe *The Global Expression* de l'agència EFE va destacar els casos de repressió on la resposta del govern xilè a les protestes dels últims tres anys ha estat excessiva i desproporcionada i ha comportat un enorme nombre d'activistes ferits. A finals de 2019 es van produir nombroses manifestacions, sovint provocades pel descontentament amb les polítiques governamentals.

A l'Equador, el mateix informe assenyala un increment de la violència durant els últims deu anys, que es va accelerar el 2019 a causa de les accions del govern del president Lenín Moreno en els seus intents per reprimir manifestacions de protesta contra la corrupció del seu govern. En aquell país les protestes multitudinàries, els disturbis i els lideratges autoritaris socaven la democràcia, a la vegada que la corrupció i el crim organitzat són problemes importants, juntament amb les desaparicions forçoses i la violència contra periodistes i activistes, particularment dones i indígenes.

Al Brasil, l'arribada del president Jair Bolsonaro va marcar un moment icònic en la relació entre el govern i els mitjans, caracteritzat per les agressions verbals del nou president als periodistes en la seva labor informativa i de denúncia. El president ha estat directament responsable de 10 atacs al mes contra reporters el 2019, particularment contra dones d'ascendència africana i contra activistes indígenes.

A Mèxic, des dels inicis del govern del president Andrés Manuel López Obrador, es revela una preocupant obstinació per qualificar a la premsa com a "venuda" i "elitista", si aquesta al·ludeix als errors del govern. Diversos organismes adverteixen de les mesures que el govern actual aplica contra l'oposició, que qualifica i jutja de corrupta, tot i que els processos judicials que investiguen diversos casos de corrupció en les tres presidències anteriors encara no han acabat.

Al llarg de la darrera dècada, països com Veneçuela i Nicaragua, són els qui tenen més denúncies contra la llibertat d'expressió i la persecució de civils, periodistes i opositors. Això revela un clar declivi de la llibertat per denunciar possibles actes de corrupció, abusos d'autoritat i conductes antidemocràtiques i autoritàries. En el cas de Veneçuela, les denúncies han augmentat des de l'arribada al poder de Nicolás Maduro l'any 2013, sobretot en la forma com el seu govern ha atacat les veus crítiques mitjançant una repressió sistemàtica als carrers, l'empresonament d'opositors i els judicis de civils justícia davant de tribunals militars, a més dels intents de retirar els seus poders a l'Assemblea Nacional, de majoria opositora. En el cas de Nicaragua, es destaca que sota la presidència de Daniel Ortega s'han soscavat les estructures democràtiques i s'ha dut a terme una repressió brutal contra manifestants opositors al govern, especialment durant l'any 2018.

3.5. Repressió política i crisi sindèmiques caracteritzades per la COVID-19

Les polítiques de restricció de la mobilitat aplicades pels governs per tal d'aturar l'expansió del coronavirus han estat un vehicle perquè les organitzacions criminals controlin diferents territoris i silenciïn els líders civils que denuncien les atrocitats comeses en l'última dècada. Al llarg de 2020, la pandèmia ha accelerat i amplificat les crides al descontentament i desordre social.

Els primers signes de desordre social, materialitzats per casos de fugides de presos a Veneçuela i Brasil, amb reclusos que reaccionaven violentament contra les noves restriccions associades amb la COVID-19, mentre que a Colòmbia es produïen disturbis carcararis i un intent de fugida per la suposada falta de protecció contra la malaltia que va resultar en la mort de 23 reclusos a la presó La Model. Saquejos a camions de menjar a Mèxic, Guatemala, Veneçuela, Colòmbia, El Salvador, formen part de la protesta social pels efectes econòmics de les decisions preses relacionades al decreixement econòmic, a la recessió financera o, com en el cas de Colòmbia i Veneçuela, al tancament de la frontera entre tots dos països per raons de salut. El cas de Perú és alarmant en tant que les autoritats han arrestat centenars de ciutadans per violar les regles de quarantena, en alguns casos amb resultats violents. A continuació, es descriuen alguns casos preocupants.

Brasil té el segon major nombre de morts per coronavirus després dels Estats Units, amb més de 230.000 defuncions. Una de les causes de la mala gestió de la pandèmia pot relacionar-se amb el fet que funcionaris governamentals d'almenys set estats estan sent investigats per presumpta malversació de més de 200 milions de dòlars de cabals públics durant la crisi.

Colòmbia està investigant informes elaborats per la societat civil on es denuncia que més de 100 donants de campanyes polítiques van rebre contractes lucratius per a proporcionar subministraments d'emergència durant la pandèmia.

Al Perú diversos funcionaris públics van haver de dimitir després que els seus serveis compressin desinfectant diluït i mascaretes deficients per als agents de policia, que van començar a tenir taxes molt elevades de mortalitat degut a infeccions causades pel virus.

Mèxic és considerat com el país que pitjor país ha gestionat la pandèmia, amb més de 170.000 morts. L'organisme de Transparència Internacional México, un grup anticorrupció, denuncia l'opacitat de la informació, i la nul·la supervisió independent del Congrés en maneig la gestió de la pandèmia.

Les polítiques de restricció de la mobilitat aplicades pels governs per aturar l'expansió de la COVID-19 han estat un vehicle perquè les organitzacions criminals controlin diferents territoris i silenciïn líders civils que denunciïn les atrocitats comeses l'última dècada

L'any 2020, la CIDH va crear una Sala de Coordinació i Resposta Oportuna i Integrada a la crisi en relació amb la pandèmia de la COVID-19 (SACROI COVID-19) amb el propòsit de reforçar les capacitats institucionals per a seguir de prop la situació dels drets humans en el context de la pandèmia, reforçant la seva integralitat i intersectorialitat, amb vistes a la protecció dels drets humans i així poder recopilar indicis sobre el seu impacte i monitoritzar les accions de resposta adoptades pels estats de la regió. La resposta a la crisi ha d'insistir en el desenvolupament de mecanismes per a treballar de manera preventiva en situacions que puguin tenir repercussions sobre els drets humans a la regió i garantir un accés efectiu a la justícia interamericana i a la protecció als drets de les víctimes de violacions de drets humans d'una forma més eficient i ràpida; ja sigui articulant i coordinant mecanismes de monitoratge i diàleg amb Estats, organitzacions de la societat civil, acadèmia, i altres organismes i agències internacionals, regionals i subregionals per a la protecció dels drets humans.

4. Possibles accions per garantir els drets humans i evitar una major repressió política a l'Amèrica Llatina

- Sense menysprear els avenços aconseguits en matèria de drets humans, aquest informe sobre Amèrica Llatina ens convida a estar atents al tema de la discriminació i

de la xenofòbia que sempre acompanyen els casos de violència repressiva oficial, especialment la violència d'Estat que la regió ha pateix des de fa moltes generacions, violència acompanyada de pràctiques colonitzants productes de la universalització del localisme occidental que opera a través del discurs hegemònic liberal dels drets humans.

- És l'obligació dels estats americans de continuar les tasques, tractats i contractes que garanteixin el servei sanitari, i en els pròxims mesos responguin a una eficient distribució i gestió de la cadena de vacunació en contra de la COVID-19, amb la qual es mitigui el risc que els desplaçats interns i els refugiats pateixin brots i rebrots de COVID-19 a gran escala, hagin de desplaçar-se novament cap a llocs segurs i que en el camí s'exposin al fet que les autoritats locals reaccionin amb força per a contenir-los generant així una potencial escalada de violència.
- Davant la pobresa i marginació que coneix la regió de les Amèriques, provocades per la desocupació i la crisi econòmica global, empitjorades per la pandèmia, serà una tasca de totes i tots realitzar esforços per a aclarir els ponts culturals que permetin la construcció permanent de condicions, enteses interculturalment, que possibilitin als subjectes formular i construir mons des dels seus particulars i diferenciats horitzons i contextos, facilitant diferents anàlisis per a l'aplicació de drets humans des del "Sud", i nous punts de partida en la resistència i posterior classificació del ser colonial, racial i eurocentrat.
- El gran repte per a Llatinoamèrica és identificar i rebutjar des de les institucions i les lleis la violència generada i permesa per acció i omissió per part dels estats americans que, de la mà del capital global, les empreses mineres, les bandes de narcotràfic, el tràfic de persones, i la corrupció imperen en molts nivells dels governs. Les reivindicacions socials han de ser ateses amb major celeritat a partir de la conformació de comitès municipals i estatals de drets humans, els quals permetin crear un nou ordre de govern més pròxim a la població que atengui i previngui tota mena de repressió contra les poblacions en situacions de vulnerabilitat.
- Els nous governs d'esquerra han de deixar les pràctiques clientelistes i corruptes que van caracteritzar els governs autoritaris i dictadures. Els nous governs actuals "elegits democràticament" han d'abandonar els seus programes econòmics de desenvolupament basats en l'exportació de recursos naturals, la corrupció, i la passivitat per fer front de manera efectiva als grans reptes de la democràcia, l'equitat de gènere i la llibertat d'expressió.
- A Amèrica, Internet constitueix un territori fonamental per a la comunicació, l'ocupació, l'educació i la salut en uns moments de confinament social provocat per la pandèmia de COVID-19. L'aïllament de milions de persones ha obligat a que molts sectors productius i la totalitat del sistema educatiu romanguin a casa. Per

consegüent, l'accés universal i gratuït a la xarxa d'Internet hauria de conformar-se com un pilar de l'estratègia regional per a l'educació, el teletreball i la telemedicina. Els estats americans hauran de potenciar l'ús massiu i l'accés gratuït a Internet d'àmplies franges de la població a tota la regió. Nombrosos drets hauran de tenir una expressió digital a partir de les interaccions sociotècniques que des d'Internet dinamitzen nous controls i dinàmiques per a la denúncia de violacions als drets humans.

- La pandèmia se suma als nombrosos problemes que ja patien les Amèriques i fa palès un canvi paradigmàtic de l'organització social, econòmica i cultural. És imprescindible que els instruments jurídics nacionals i internacionals operin de manera eficient i ràpida davant les denúncies ciutadanes en el respecte i l'atenció al dret a la lliure manifestació i protesta pacífica. Sobretot, han d'atendre les denúncies que alertin de les nombroses violències en els entorns laborals, escolars, familiars, i, de manera emergent, les que s'expressen en les violències feminicides i contra la dignitat dels infants.
- La cooperació internacional i els diferents nivells de govern nacional, estatal i municipal han de reinventar el seu funcionament amb l'objectiu d'atendre les situacions conflictives per la disputa del territori causades per les màfies del crim organitzat, les quals imposen governants, atempten contra els béns comunals, i posen en risc la salut i la tranquil·litat de les poblacions civils.
- Les nacions de les Amèriques, arran de la colonització cultural, han d'abandonar la reproducció del sistema econòmic neoliberal i la dependència estructural de la política respecte de les activitats il·lícites que, possibilitant les rutes per al narcotràfic, explotació sexual i assassinats, fan que la ciutadania hagi de fer front a una seriosa i tensa situació social i política.
- El tema dels lideratges públics s'ha convertit avui en un imperatiu per a millorar la governança de les institucions i els diversos sectors de la regió. Les societats democràtiques i participatives necessiten cada vegada més persones que interactuïn entre elles, intervinguin en la presa de decisions públiques, generin diàlegs constructius, planificant l'acció pública de manera transparent i col·laborativa.
- Els tractats nacionals i internacionals han de materialitzar-se en resultats i negociacions a curt termini entre països d'Amèrica Llatina i el Carib. Un exemple és la signatura de l'Acord d'Escazú que 24 països de la regió van signat el 2018 amb el propòsit de posar en marxa un Acord Regional sobre l'Accés a la Informació, la Participació Pública i l'Accés a la Justícia en Assumptes Ambientals a Amèrica Llatina i el Carib. Aquests tipus d'acord garanteixen la inclusió de la ciutadania a l'accés a la informació ambiental i a la participació en les polítiques públiques relacionades amb el tema que aborda l'acord.

- Finalment, els governs han de posar especial atenció en les dinàmiques pròpies del confinament social, les emergències sanitàries, i els processos d'incertesa producte de la COVID-19, que fan que s'exacerbin diferents tipus de violència, assetjament, criminalització i desplaçament forçat de les poblacions civils. La indefensió experimentada per diverses poblacions impacta cruelment en els infants i els joves, les dones, la població adulta, les comunitats originàries, els migrants i les persones LGTBQI+, és constant i arriba als seus límits enmig de la síndrome global producte de la COVID-19.

INFORMES DE REFERÈNCIA

Amnistia Internacional (2020). *Actualización de los informes de Amnistía Internacional* (31 d'agost de 2020).

Observatorio de Igualdad de Género de la Comisión Económica para América Latina y el Caribe (2019). *Informe del Observatorio de Igualdad de Género de la Comisión Económica para América Latina y el Caribe*.

Comisión Interamericana de Derechos Humanos (2020). *Informe Anual de la Comisión Interamericana de Derechos Humanos 2019*. Freedom of Information America.

Corte Interamericana de Derechos Humanos (2019). *Informe Anual 2019*. [Disponible en línea](#).

Human Rights Watch (2020). *30a edición del Informe Mundial 2020*. Human Rights Watch.

Organització de les Nacions Unides (2020). *Informe de la Alta Comisionada de las Naciones Unidas para los Derechos Humanos*. [Disponible en línea](#).

BIBLIOGRAFIA

Bermejo, J., Lamadrid, J. (2020). Derechos humanitarios como prospectiva de los derechos humanos en Latinoamérica. *JURÍDICAS CUC*, 16(1), 69-96.

De Marinis, N., Macleod, M. (2020). El testimonio en Latinoamérica: usos y destinos. *Desacatos: Revista de Ciencias Sociales*, (62), 8-17.

Estepa, C., Maisonnave, A. (Coord.) (2020). *Derechos Humanos desde América Latina. Discusiones y estrategias actuales*. UNR. Buenos Aires

Gándara, C. (2019). Los Derechos Humanos en el siglo XXI. Una mirada desde el pensamiento crítico. CLACSO. Buenos Aires.

Garcé, L. M. (2020). Los derechos humanos en la complejidad latinoamericana: una cuestión de «democracia radical». *Anuario del Área Socio-Jurídica*, 12(1), 68-92.

Rivera I., Franchm M., Sacramento O., Rojas, P. (Comp.) (2019). *VIH, migraciones y derechos humanos perspectivas internacionales*. CLACSO. Buenos Aires.

Roniger, L. (2018). *Historia mínima de los derechos humanos en América Latina*. El Colegio de México, A.C. México.

López, M. (2020). *Represión política y derechos humanos en los estados mexicanos*. Universidad Nacional Autónoma de México. Instituto de Investigaciones Jurídicas. México.

Tinoco, O. Mena, R. Martínez, J. Rojas, M. (2019). *Capacidades municipales en materia de derechos humanos: estudio de caso en 16 municipios fronterizos del sureste de México*. El

Colegio de la Frontera Sur. México.



Ramón Abraham Mena Farrera

Ramón Abraham Mena Farrera és Doctor en Ciències Socials i Humanístiques pel Centre d'Estudis Superiors de Mèxic i Amèrica Central de la Universitat de Ciències i Arts de Chiapas (CESMECA-UNICACH). Actualment, exerceix com a Tècnic Acadèmic Titular adscrit al Departament de Societat, Cultura i Salut, i és responsable del Grup Acadèmic d'Estudis de Gènere al Colegio de la Frontera Sur (ECOSUR). Les seves línies de recerca giren al voltant de la resistència, innovació i creació de noves dinàmiques educatives i socials en espais online, a més de les violències digitals de gènere que experimenta la societat mexicana. Les seves investigacions contribueixen a la comprensió de fenòmens relacionats amb el gènere i les TIC, les Ciències Socials i Humanitats Digitals, el desenvolupament i l'economia, la violència digital contra les dones i els drets humans en ambients digitals. Entre les seves publicacions més recents hi ha el capítol "Irregular Immigrants and the Use of Technology in Tapachula, Chiapas" i l'article "Género y uso de tecnologías de información: ¿nueva subordinación o alternativa de empoderamiento?"